

بررسی ویژگی‌های ساختاری مشترک در گفتارهای مؤدبانۀ زبان ژاپنی و فارسی

سهراب آذرپرند^۱

استادیار زبان و ادبیات ژاپنی، دانشکده زبان‌ها و ادبیات خارجی، دانشگاه تهران،

تهران، ایران

(تاریخ دریافت: ۹۲/۰۴/۳۱، تاریخ تصویب: ۹۲/۱۰/۱۵)

چکیده

این پژوهش با مقایسه ساختار گفتارهای مؤدبانۀ زبان ژاپنی و فارسی امروزی، به بررسی شباهت‌های ساختاری این گفتارها در هر دو زبان می‌پردازد. بدین منظور نخست، بر دو شاخص «گفتار مؤدبانۀ در قالب واژگان» و «گفتار مؤدبانۀ در قالب جمله» تأمل خواهیم کرد، که در پژوهش‌های جدید لحاظ شده‌اند. سپس، با آوردن مثال‌هایی از دو زبان به مقایسه ساختار و ویژگی‌های گفتارهای مؤدبانۀ آن‌ها می‌پردازیم. افزون بر این، برای آشکارکردن شباهت‌های زبان‌های ژاپنی و فارسی در این زمینه و وجه تمایز آن‌ها با زبان‌هایی که ساختاری متفاوت دارند، از مثال‌های زبان انگلیسی نیز بهره برده‌ایم. در پایان، این نتیجه حاصل شد که در گفتارهای مؤدبانۀ در زبان‌های ژاپنی و فارسی از دو شاخص «گفتار مؤدبانۀ در قالب واژگان» و «گفتار مؤدبانۀ در قالب جمله» به‌طور سازمان‌یافته استفاده می‌شود. در مقایسه، گفتارهای مؤدبانۀ در زبان انگلیسی تنها دارای شاخص دوم است.

واژه‌های کلیدی: انتقال زبانی (言語運用)، توانایی گفتار (言語体系)، گفتار مؤدبانۀ در قالب جمله، گفتار مؤدبانۀ در قالب واژگان.

مقدمه

شاید نیاز به ذکر نباشد که زبان تنها ترکیبی از واژگان و دستور زبان نیست، بلکه همواره در آن عناصر اجتماعی- فرهنگی نقشی اساسی عهده‌دارند. به همین دلیل، چه بسیارند جملاتی که از نظر دستور زبان هیچ‌گونه خطایی در آن‌ها مشاهده نمی‌شود، اما به‌کاربردنشان در هر موقعیتی و در برابر هر شخصی ممکن است مشکل‌آفرین باشد و سوءتفاهم‌هایی را در پی داشته باشد، چرا که بار معنایی آن‌ها متفاوت و هرکدام زیننده موقعیت خاص خویش است. سه مثال کوتاه زیر، به سادگی، نقش عناصر اجتماعی- فرهنگی نهفته در زبان و لزوم آموزش این عناصر در آموزش زبان را نشان می‌دهد.

- | | | |
|----------------------|----------|-----------------------------|
| ۱. «کجا می‌روی؟» | در مقابل | «کجا تشریف می‌برید؟» |
| ۲. «ناهار خوردی؟» | در مقابل | «ناهار میل کردید/ فرمودید؟» |
| ۳. «من فردا می‌آیم.» | در مقابل | «بنده فردا خدمت می‌رسم.» |

علم زبان‌شناسی اجتماعی^۲ شاخه‌ای مجزا در علم زبان‌شناسی است و رسماً در دهه ۱۹۶۰ پایه‌گذاری شد^۳، اما از دیدگاه این شاخه از علم زبان‌شناسی و مهم در آموزش زبان پژوهش‌های کافی در زبان‌های مختلف، به‌ویژه زبان فارسی، انجام نگرفته است. پژوهش‌هایی مانند زبان و جنسیت^۴، گفتارهای رفتاری^۵، زبان و فرهنگ^۶، تغییرات زبانی^۷، و گفتارهای مؤدبانه^۸ از آن جمله‌اند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

2. sociolinguistics

۳. پژوهش زبان‌شناس آمریکایی ویلیام آباو در سال ۱۹۶۶ اولین تحقیق اساسی در زمینه زبان‌شناسی اجتماعی به‌شمار می‌آید (مدرسی، ۱۳۹۱: ۱۸۸).

4. language and gender
5. behavioral expressions
6. language and culture
7. linguistic change
8. honorific expressions

هرچند وجود گفتارهای مؤدبانه (گفتارهای محترمانه^۹، گفتارهای فروتنانه^{۱۰}، گفتارهای غیرمستقیم زیبا^{۱۱} و جزآن) بدون ارتباط با گروه خانوادگی-زبانی در بیشتر زبان‌های آسیایی از جمله زبان‌های کره‌ای، تایلندی، تبتی، جاوه‌ای و ژاپنی به اثبات رسیده است (کیکوچی، ۱۹۹۴: ۷۳-۷۴)، شاید کمتر زبانی را بتوان یافت که درباره این گفتارها به اندازه زبان ژاپنی کتاب و مقالات علمی منتشر شده باشد.

تسوجی مورا (۱۹۷۷) و ایشی (۱۹۷۵) گفتارهای مؤدبانه در زبان ژاپنی را به این چهار گروه بزرگ تقسیم می‌کنند:

۱. 尊敬表現 / سُن که هیوگن / گفتارهای محترمانه
۲. 丁寧表現 / ته نه هیوگن / گفتار مؤدبانه خاص زبان ژاپنی که گوینده با اضافه کردن پسوند ...ます...ません / به انتهای افعال، آن‌ها را از حالت معمولی به مؤدبانه تبدیل می‌کند. میزان احترام در این نوع افعال از سُن که هیوگن / کمتر است.
۳. 美化表現 / بیکا هیوگن / ترجمه تحت‌اللفظی آن به معنای گفتارهای زیباست که با افزودن お یا ー به اسم‌ها و صفت‌های خاص، به آن‌ها حالتی مؤدبانه داده می‌شود. این نوع گفتار مؤدبانه نیز خاص زبان ژاپنی است.
۴. 謙讓表現 / کنجو هیوگن / گفتارهای فروتنانه.

۹. افعالی مانند «تشریف‌داشتن»، «فرمودن»، «تشریف‌فرم‌شدن» یا ضمائر شخصی مانند «حضرت‌عالی»، «سرکارعالی»، «جناب‌عالی» که به منظور احترام به مخاطب استفاده می‌شود. این عناصر زبانی مؤدبانه در زبان‌هایی نظیر ژاپنی، کره‌ای، جاوه‌ای و فارسی به وفور دیده می‌شود. اما در مقابل، در زبان‌های اروپایی مانند انگلیسی، آلمانی، و فرانسه بسیار اندک است.

۱۰. افعالی مانند «خدمت رسیدن»، «عرض کردن»، «از خدمت مرخص شدن» یا ضمائر شخصی مانند «این‌جانب»، «بنده»، «حقیر» که برای بیان حس فروتنی نسبت به مخاطب استفاده می‌شود.

۱۱. euphemism از ریشه یونانی εὐφημισμός (euphēmismós)، به معنای تحت‌اللفظی «طرز بیان زیبا»، در مقابل واژه تابو (taboo)؛ برای مثال، «نابینا» یا «روشن‌دل» در مقابل «کور»؛ «به رحمت خدا رفتن» یا «دارفانی را وداع گفتن» در مقابل «مردن»؛ «ناشنوا» در مقابل «کر». البته، برخلاف این دو نوع گفتار، این نوع گفتارها خاص زبان‌های آسیایی نیست و در دیگر زبان‌های دنیا نیز یافت می‌شود. واژگان انگلیسی «pass away» یا «go to a better world» به جای «die»، «mental patient» به جای «mad» و «differently abled people» به جای «disable» از آن جمله‌اند.

همچنین، می‌توان تقسیم‌بندی مشابهی را در تحقیقات سوزوکی و کوبایاشی (۱۹۸۴) و کیکوچی (۱۹۹۴) نیز مشاهده کرد. مینامی (۱۹۷۷) با محور قرار دادن زبان ژاپنی، زبان‌های دنیا را از نظر داشتن گفتارهای مؤدبانه به دو بخش عمده تقسیم می‌کند. نخست، زبان‌هایی که گفتارهای مؤدبانه در آن‌ها ساختاری شبیه زبان ژاپنی دارد. به این معنا که در آن‌ها، نظیر زبان ژاپنی، ضمائر شخصی (わたし、小生、貴殿)، افعال ویژه (お誕生日、ご出席) به شکل مجزا وجود دارند که ویژه‌ی ادای احترام‌اند. وی زبان‌های کره‌ای، جاوه‌ای و بسیاری از زبان‌های جنوب شرقی آسیا را از این گروه می‌داند. دوم، زبان‌هایی که گفتارهای مؤدبانه در آن‌ها ساختاری متفاوت با زبان ژاپنی دارد و در قالب عناصری همانند ضمائر شخصی یا افعال مجزا نیستند، بلکه ترکیب اجزای جمله با توجه به عناصر اجتماعی- فرهنگی آن زبان‌هاست که گفتار مؤدبانه را شکل می‌دهد. مینامی بسیاری از زبان‌های اروپایی را از این گروه می‌داند.

همان‌طور که گفتیم، پژوهش‌های خرد و کلان درباره‌ی گفتارهای مؤدبانه در زبان ژاپنی بسیار زیاد است. همچنین، در سال‌های اخیر در آموزش زبان ژاپنی به عنوان زبان خارجی نیز به حاصل این پژوهش‌ها توجه ویژه شده است. در مقایسه، در زبان فارسی، هرچند گفتارهای مؤدبانه بسیار غنی‌اند، هنوز هم تعداد این پژوهش‌ها اندک است و به آموزش این عناصر، به‌ویژه در آموزش زبان فارسی به عنوان زبان خارجی، توجه لازم نشده است. با نگاهی به کتاب‌های آموزش دستور زبان فارسی به زبان‌های مختلف (از جمله، ابراهیم، ۱۸۴۱: ۱۶۰-۱۷۰؛ فیلتوت، ۱۹۱۹: ۶۸-۷۰؛ لمبتون، ۱۹۵۳: ۱۶۶-۱۷۱؛ هاج، ۱۹۵۷: ۳۶۶-۳۶۹؛ کورویاناگی، ۱۹۸۹: ۱۱۸-۱۲۰؛ معین‌فر، ۱۹۸۷: ۱۷۷؛ روزن، ۱۹۷۹: ۲۸۶-۲۸۸)، به راحتی می‌توان به این نکته پی برد. در تمامی این آثار به آموزش گفتارهای مؤدبانه‌ی زبان فارسی تنها در یک یا چند صفحه بسنده شده است.

به دلیلی پژوهش‌های ناکافی، به‌ویژه در زبان فارسی از دیدگاه زبان‌شناسی اجتماعی، به ذکر مطالب فوق بسنده می‌کنیم و به این پرسش بازمی‌گردیم که اساساً میان ساختار گفتارهای

مؤدبانه در دو زبان ژاپنی و فارسی با تبار خانوادگی - زبانی^{۱۲} کاملاً متفاوت چه وجه اشتراکی وجود دارد؟

بحث و بررسی

برای نشان دادن وجه اشتراک میان ساختار گفتارهای مؤدبانه دو زبان ژاپنی و فارسی، ابتدا می‌پردازیم به دیدگاه کاباتا (۱۹۹۹) درباره «گفتارهای مؤدبانه» که در کتابی به همین نام نگاشته شده است. در این پژوهش، ساختار گفتارهای مؤدبانه در زبان ژاپنی، با سبکی جدید تجزیه و تحلیل شده و نظیر آن در پژوهش‌های پیشین مشاهده نمی‌شود. کاتابا برای آشکارکردن ساختار گفتارهای مؤدبانه در زبان ژاپنی، به طبقه‌بندی و بررسی عناصر پایه‌ای تشکیل‌دهنده گفتار می‌پردازد. به عبارت دیگر، عناصری مانند «چه کسی»، در خطاب به چه کسی، درباره چه چیزی یا چه کسی، چه چیزی را، به چه منظور، به چه شکلی را در زبان گفتار و نوشتار بررسی می‌کند. در این پژوهش، گفتار مؤدبانه «ارتباط کلامی واقعی» است که به شکل زیر تعریف شده است (کاباتا، ۱۹۹۹: ۳۹): «گفتار مؤدبانه مجموعه‌ای از گفتارهای رفتاری است که در آن گوینده یا نویسنده، با داشتن قصدی مشخص از بیان، با درک جایگاه خود، جایگاه مخاطب، جایگاه شخص مورد بحث و ارتباط انسانی بین آن‌ها، همچنین مکان و موقعیت اظهار بیان، بعد از توجه به شکل بیان: صوتی یا نوشتاری، به منظور برآوردن قصدی مشخص از بیان، موضوع بیان و محتوی بیان را انتخاب می‌کند و با استفاده از گفتار مؤدبانه مناسب، ساختار گفته یا نوشته خود را شکل می‌دهد و آن را عملی: صوتی یا نوشتاری می‌سازد.»

بر اساس تعریف بالا، می‌توان شکل‌گیری گفتار مؤدبانه را به دو فرایند تقسیم کرد که نگارنده، آن دو را با کشیدن خطوط متفاوت در زیر سطور تعریف، مشخص کرده است. اینک برای روشن تر شدن دو فرایند فوق، به بررسی و تحلیل فرایندی می‌پردازیم که در آن، برای

۱۲. زبان فارسی از جمله زبان‌های شاخه هند و ایرانی است که یکی از دوازده زیرمجموعه بزرگ زبان‌های هند و اروپایی را شکل می‌دهد. درباره تبار خانوادگی زبان ژاپنی هرچند نظریه‌های مختلفی دیده می‌شود، اما نظریه غالب حکایت از این دارد که این زبان به همراه زبان‌های باسکی (Basque)، کره‌ای (korean) و بخشی از زبان‌های قفقازی (Caucasian) از جمله انگشت‌شمار زبان‌های زنده‌ای است که هنوز تبار خانوادگی‌شان در بین زبان‌های دنیا نامشخص است (تاناکا، ۱۹۹۷: ۷۶۵).

مثال، گفتار مؤدبانه زیر شکل می‌گیرد: «استاد حسینی، بنده قصد گرفتن بورسیه تحصیلی از دانشگاه لندن رو دارم. آیا می‌شه لطف کنید برام توصیه‌نامه بنویسید؟»

۱. فرایند اول (فرایند شکل‌گیری گفتار مؤدبانه در ذهن و قبل از اظهار آن)

- **قصدی مشخص از بیان.** در اینجا، گرفتن بورسیه تحصیلی
- **گوینده یا نویسنده بیان.** دانشجوی متقاضی
- **ارتباط انسانی.** گوینده بیان «جایگاه خود» را به عنوان دانشجو و «جایگاه مخاطب» را به عنوان استاد مشخص می‌کند. سپس، بر اساس ارزشگذاری فرهنگ ایرانی و آموزش‌های اجتماعی خود، ارتباط انسانی از نوع «دانشجو و استاد» را ارزشیابی می‌کند و استاد را در جایگاه اجتماعی بالاتر از خود تشخیص می‌دهد.
- **مکان و موقعیت اظهار بیان.** دفتر استاد. گوینده بیان، دفتر استاد را مکانی رسمی ارزشیابی می‌کند.
- **شکل بیان: گفتاری یا نوشتاری.** چون متقاضی به طور حضوری تقاضای خود را با استاد مطرح می‌کند، باید «شکل گفتاری» را انتخاب کند.
- **موضوع گفتار، محتوی گفتار.** موضوع گفتار درباره نوشتن توصیه‌نامه و محتوی گفتار توضیح درباره مواردی مانند سابقه تحصیلی، اخلاق دانشجو، ضرورت گرفتن بورسیه تحصیلی برای دانشجو و جزآن است.
- **ساختار گفته یا نوشته.** در مثال بالا، به دلیل اینکه متقاضی، به‌طور حضوری تقاضایش را مطرح می‌کند، «ساختار بیان» شکل گفت‌وگوشنود به خود خواهد گرفت.

۲. فرایند دوم (فرایند عملی کردن و گفتن)

در «عملی کردن: گفتاری یا نوشتاری کردن»، از گفتار مؤدبانه، که مراجعه به شکل حضوری است، موارد محاسبه‌شده فرایند اول عملی می‌شود و شکل آوایی و گفتاری به خود می‌گیرد. در مثال بالا، به دلیل اینکه «تقاضا کردن» منجر به «زحمتی» برای مخاطب و «رحمتی» برای تقاضاکننده می‌شود، همراه با اینکه خود گفتار باید مؤدبانه باشد، آوا و صوت بیان نیز باید شکلی مناسب تقاضا و خواهش به خود بگیرد.

بدین ترتیب، می‌توان گفت که اظهار گفتاری مؤدبانه را می‌توان به دو فرایند «قبل از اظهار گفتار» و «اظهار گفتار» تقسیم کرد. گفتنی است که معمولاً اظهار رفتاری زبانی (lingual behavior: 言語行動) مؤدبانه، توأم با رفتارهای غیرزبانی (non-lingual behaviour: 非言語行動) است، مانند در زدن هنگام ورود به دفتر استاد و سر فرود آوردن هنگام تقاضا به نشانه احترام.

در پژوهش کاباتا (۱۹۹۹: ۴۷، ۶۰) گفتار مؤدبانه به دو بخش دیگر هم تقسیم شده است که در ادامه بررسی می‌کنیم.

الف) گفتار مؤدبانه در قالب واژگان. در این بخش از گفتار مؤدبانه، عناصر مؤدبانه گفتاری به شکل «عناصر زبانی مؤدبانه در قالب واژگان» است و هنوز به صورت عملی در قالب کلام ریخته نشده است. برای مثال، می‌توان از فعل‌های «تشریف داشتن: いらっしゃる، فرمودن: おっしゃる، عرض کردن: 申し上げます» یا ضمایر شخصی «بنده: わたくし、小生، این جانب: こちら، جناب عالی: ouchi» در زبان‌های فارسی و ژاپنی نام برد. در این مرحله از گفتار، عناصر زبانی یادشده به صورت انتزاعی و تنها در ذهن گوینده گفتار جای دارند و می‌توان آن‌ها را به عنوان ابزار گفتار مؤدبانه، به‌طور مشخص از «ارتباط انسانی» یا «مکان و موقعیت اظهار گفتار» تفکیک کرد و در نظر گرفت.

ب) گفتار مؤدبانه در قالب جمله. در این بخش از گفتار مؤدبانه، «عناصر زبانی مؤدبانه در قالب واژگان» که ابزار زبانی لازم برای صدور و اظهار عملی گفتاری مؤدبانه محسوب می‌شوند، در ارتباط با «مکان و موقعیت اظهار گفتار» یا «ارتباط انسانی» قرار می‌گیرند و «شکل گفتاری: صوتی یا نوشتاری» به‌خود می‌گیرند. برای مثال، زمانی که عنصر زبانی مؤدبانه «تشریف داشتن» در هم‌آوایی با «ارتباط انسانی» از نوع استاد و دانشجو و «مکان و موقعیت گفتار» از نوع رسمی دانشگاه قرار می‌گیرد، شکلی مانند «استاد... تشریف دارند؟» به‌خود می‌گیرد که در آن شناسه سوم شخص جمع «اند» به منظور احترام بیشتر، به فعل «تشریف داشتن» که در اینجا ابزار زبانی مؤدبانه محسوب می‌شود، افزوده شده و گفتاری مؤدبانه شکل می‌گیرد و صادر می‌شود. معادل ژاپنی این گفتار مؤدبانه «先生はいらっしゃいますか~» است که در آن نیز ابزار زبانی مؤدبانه «いらっしゃる» در هم‌آوایی یکسان در قالب جمله شکل «いらっしゃいます» به‌خود گرفته است. در اینجا نیز هرچند خود فعل

«いらしやる» فعلی است که خاص گفتار مؤدبانه است، عنصر دستوری «ます» نیز به آن اضافه شده و به شکلی سازمان‌یافته ادای احترام به مخاطب را بیان کرده است.

بدین ترتیب، همان‌طور که یادآوری شد، می‌توان گفتار مؤدبانه را به دو بخش «عناصر زبانی مؤدبانه در قالب واژگان» و «گفتار مؤدبانه در قالب جمله» تقسیم کرد که بخش اول، عناصر زبانی مورد نیاز برای اظهار گفتاری مؤدبانه بدون در نظر گرفتن آن‌ها با رابطه انسانی گوینده سخن و مخاطب سخن یا مکان و موقعیت گفتار است؛ و بخش دوم، بخشی است که عناصر زبانی موجود در زبان در هم‌آوایی واقعی با رابطه‌ای انسانی و مکانی و موقعیتی گفتار، بعد از تغییرات لازم شکل عملی گفتار را به‌خود می‌گیرد.

از طرفی، «فرایند قبل از صوتی یا آوایی شدن گفتار مؤدبانه» همان مجموعه علائم صوتی-معنایی یا به عبارتی توافق بر سر عناصر زبانی و اجتماعی مؤدبانه است که یک گروه اجتماعی به صورت قراردادی پذیرفته‌اند تا بر مبنای آن بتوانند گفتار مؤدبانه‌ای را تولید کنند که به صورت مشترک در توانایی زبانی (قوه نطق) همه افراد یک گروه زبانی موجود است.

از طرف دیگر، «فرایند بعد از صوتی یا آوایی شدن گفتار مؤدبانه» به‌کارگیری آن عناصر و علائم قراردادی است که شخص به صورت واقعی اظهار می‌دارد و بسته به شخص، متفاوت خواهد بود؛ به این معنا که بسیاری از فارسی‌زبانان به‌طور مشترک افعال «تشریف بردن»، «رفتن» و ضمائر شخصی «شما»، «جناب‌عالی» و «حضرت‌عالی» را به کار می‌برند، اما در شرایط یکسان- برای مثال، پرسش از رئیس خود (شما ساعت چند می‌روید؟)- لزوماً گفتاری یکسان را به کار نخواهند برد و به اصطلاح انتقال زبانی مشابه نخواهند داشت.

اگر چگونگی شکل‌گیری و اظهار گفتارهای مؤدبانه را از دیدگاه فوق بنگریم، می‌توانیم تفاوت‌های ساختاری این گفتارها را در زبان‌های مختلف، از جمله زبان ژاپنی و فارسی، تحلیل و بررسی کنیم. برای روشن شدن این مسئله، بر اساس این تعاریف، فرایند اظهار یک گفتار مؤدبانه را در سه زبان ژاپنی، انگلیسی و فارسی تصور می‌کنیم که در آن اظهارکننده گفتار از شخصی مسن‌تر از خویش که برای اولین بار است او را می‌بیند، تقاضا می‌کند که «پنجره را بازکند». سپس، بر پایه مقایسه مثال‌ها از این سه زبان، به تحلیل تفاوت‌ها و همانندی‌ها می‌پردازیم. بایسته یادآوری است، به این دلیل در مثال از «تقاضا» استفاده شده است که احتمال استفاده از گفتار مؤدبانه در «تقاضا» بیشتر است، به‌ویژه زمانی که مخاطب ما شخصی مسن‌تر و اولین بار است با او صحبت می‌کنیم. همچنین، برای آشکارکردن همانندی‌های ساختاری در

گفتارهای مؤدبانه زبان ژاپنی و فارسی و از طرفی مشخص کردن تفاوت‌های این گفتارها با زبان انگلیسی از مثال‌های زبان انگلیسی نیز بهره برده‌ایم. در ابتدا، سه مثال از زبان ژاپنی آورده‌ایم. معادل فارسی هر مثال در درون کمان آمده است. در ضمن، در تمام مثال‌های این پژوهش زیر واژه‌هایی که به تنهایی مفهومی از ادب دارند، خط کشیده شده است.

سه مثال از زبان ژاپنی

1. /mōšiwake gozaimasenga, mado o akete itadakenai dešō ka?/¹³
(عذر می‌خواهم، ممکن است لطف بفرمایید پنجره را باز کنید؟)
2. /sumimasenga, mado o akete itadakemasen ka?/¹⁴
(ببخشید، لطف نمی‌کنید پنجره را باز کنید؟)
3. /sumimasenga, mado o akete itadakemasu ka?/¹⁵
(ببخشید، لطف می‌کنید پنجره را باز کنید؟)

در مثال شماره ۱، دو مصدر فعل ژاپنی /gozaru/ و /itadaku/ جزء افعال خاص بیان‌کننده ادب یا به عبارتی «گفتار مؤدبانه در قالب واژگان» است و به منظور احترام به مخاطب استفاده می‌شود. از طرفی، /...masu/ یا شکل منفی آن /...masen/ پسوندهایی دستوری‌اند که در زبان ژاپنی به اصطلاح «teinei /hyougen/ 丁寧表現» نامیده می‌شوند. این پسوندها چنانچه به انتهای هر فعلی اضافه شوند، آن را از حالت معمولی به حالت مؤدبانه تغییر می‌دهند. در مثال ۱، این نوع گفتار مؤدبانه که خاص زبان ژاپنی است نیز به فعل /gozaru/ اضافه شده و به درجه احترام آن افزوده است. در این مثال، نه تنها با آوردن واژگان خاص گفتار مؤدبانه، در مقابل مخاطب، ادب رعایت شده است، بلکه اضافه بر آن، با پرسشی کردن تقاضا به صورت «ممکن است لطف بفرمایید؟: /itadakenai dešō ka/» این حق انتخاب نیز به مخاطب داده شده است که به خواهش گوینده جواب مثبت یا منفی بدهد. به این ترتیب، جدا از «گفتار مؤدبانه در قالب واژگان»، گوینده با استفاده از این راهبرد زبانی^{۱۶} که «گفتار مؤدبانه در قالب جمله» محسوب می‌شود، نیز به نوعی احترام خود را به مخاطب رسانده است. بنابراین، می‌توان گفت که در مثال ۱ «گفتار مؤدبانه در قالب واژگان» و «گفتار مؤدبانه در

13. 申し訳ございませんが、窓を開けていただけませんか。

14. すみませんが、窓を開けていただけませんか。

15. すみませんが、窓を開けていただけますか。

16. language strategy

قالب جمله» به‌طور سازمان‌یافته و هماهنگ در سراسر گفتار به کار رفته است. در مثال‌های ۲ و ۳ نیز /...masen/، /itadakemasen/ و /itadakemasu/ از عناصر زبانی مؤدبانه در زبان ژاپنی‌اند و به تنهایی مفهومی از ادب را می‌رسانند. در این دو مثال نیز چون گوینده تقاضایش را با راهبرد زبانی پرسشی کردن مطرح کرده، حق انتخاب را به مخاطب داده است که این خود نوعی «گفتار مؤدبانه در قالب جمله» محسوب می‌شود. بنابراین، در این دو مثال نیز گفتار دارای مفهوم ادب در قالب واژگان و قالب کلی جمله است. با نگاهی دوباره به سه مثال فوق می‌توان ویژگی ساختاری گفتارهای مؤدبانه در جملات زبان ژاپنی را به‌صورت زیر خلاصه کرد.

- «گفتار مؤدبانه در قالب واژگان» به‌وفور وجود دارد.
- «گفتار مؤدبانه در قالب جمله» نیز به کار می‌رود.
- کاربرد عناصر زبانی مؤدبانه (مانند /itadaku/ و /gozaru/) را همراه با عناصر دستور زبانی (مانند /...masu/ و /...masen/)، در سرتاسر گفتار مؤدبانه به‌طور سازمان‌یافته می‌توان دید.

البته، این‌طور نیست که «گفتارهای مؤدبانه» تنها خاص گروهی از زبان‌های دنیا باشد و دیگر زبان‌ها فاقد آن باشند.^{۱۷} برای مثال، در زیر موقعیت گفتگویی را شاهدیم که با آنچه در مثال‌های ژاپنی فوق دیدیم کاملاً یکسان است. تصور می‌کنیم که در آن گوینده ۳ گفتار مؤدبانه را به زبان انگلیسی اظهار می‌کند. سپس، به‌تحلیل و تجزیه آن‌ها می‌پردازیم.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

۱۷. در این مورد نظر اُنو و شیباتا (۱۹۷۷: ۵) درخور توجه است: «گفتار مؤدبانه وسیله‌ای است برای تنظیم فاصله اجتماعی و روحی خود با مخاطب سخن. با توجه به این معنا، می‌توان گفت که گفتار مؤدبانه پدیده‌ای است جامع و فراگیر که باید در تمامی زبان‌های دنیا وجود داشته باشد. اینکه بسیاری فکر می‌کنند که گفتار مؤدبانه تنها خاص زبان ژاپنی است، به این دلیل است که در زبان ما نه تنها گفتار ادب به شکل کلی در یک جمله مؤدبانه مشهود است، بلکه واژگان خاص گفتارهای مؤدبانه که تطبیق‌دهنده فاصله اجتماعی و روحی با مخاطب‌اند، به شکلی سازمان داده شده در جمله ایفای نقش می‌کنند.» در کل می‌توان چنین ادعا کرد که گفتار مؤدبانه در تمامی زبان‌های دنیا به صورت پدیده زبانی مشترکی وجود دارد، اما شکل بروز آن بسته به ویژگی‌های ساختاری هر زبان متفاوت است.

سه مثال از زبان انگلیسی

1. Would / Could you please open the window?
2. Would you mind opening the window?
3. Would it be possible for you to open the window?

در هر سه مثال فوق، تقاضا به صورت جمله پرسشی مطرح شده و با این راهبرد زبانی، انجام یا عدم انجام تقاضا به مخاطب واگذار شده است. بنابراین، می‌توان چنین گفت که در هر سه مورد، گفتار، به صورت کلی، گفتاری مؤدبانه محسوب می‌شود و در هر سه مورد «گفتار مؤدبانه در قالب جمله» به کار رفته است. اما چنانچه، اجزای کلامی^{۱۸} که این سه گفتار مؤدبانه از آن‌ها شکل گرفته است؛ یعنی «would, could, you, please, open, the, window, mind, opening, it, be, possible, for, you, to» را به صورت مجزا ببینیم، متوجه خواهیم شد که برخلاف مثال‌های ژاپنی /itadaku/ /gozaru/ /...masu/ و /...masen/ که پیشتر دیدیم، عناصر تشکیل دهنده گفتار یا اجزای کلام، به تنهایی هیچ مفهومی از ادب ندارند. خلاصه مطلب اینکه در این سه مثال از زبان انگلیسی، عناصر دستوری و واژگان مختلف در تعامل گروهی گفتاری مؤدبانه را شکل داده‌اند. به طور کلی، هر چند خود گفتار، گفتاری مؤدبانه است، اما در اجزای تشکیل دهنده آن به شکل مجزا اثری از احترام به مخاطب مشاهده نمی‌شود. تصور می‌شود که بتوان وجود این نوع گفتار مؤدبانه را به زبان‌هایی نظیر روسی، فرانسه و آلمانی نیز تعمیم داد. در واقع، باید گفت که در زبان انگلیسی و دیگر زبان‌های اروپایی به میزان بسیار محدود «گفتار مؤدبانه در قالب واژگان» نیز وجود دارد. برای مثال، می‌توان از استفاده ضمیر دوم شخص جمع در خطاب به ضمیر دوم شخص مفرد نام برد. این مورد در زبان روسی و بسیاری از زبان‌های اسلاو دیگر به شکل «vy به جای ty»، فرانسه «vous به جای tu»، آلمانی «sie به جای du» و ایتالیایی «lei به جای tu» است (کیکوچی، ۱۹۹۴: ۷۲-۷۳). به علاوه، برای مثال، در زبان انگلیسی می‌توان از «sir: جناب، عالی جناب»، «majesty: اعلاحضرت، علیاحضرت»، «madam: دوشیزه خانم» هم نام برد که «گفتار مؤدبانه در قالب واژگان» محسوب می‌شوند. اما، همان‌طور که ذکر شد، تعداد این نوع عناصر زبانی مؤدبانه در زبان انگلیسی و دیگر زبان‌های اروپایی بسیار محدود و انگشت‌شمار است. با توجه به مطالب فوق می‌توان ویژگی گفتارهای مؤدبانه در زبان انگلیسی را به صورت زیر خلاصه کرد:

- عناصر دستوری و واژگان مختلف که به شکل مجزا مفهومی از ادب ندارند، ولی در هم‌آوایی گروهی، گفتار مؤدبانه را شکل می‌دهند.
- تنها اندکی «گفتار مؤدبانه در قالب واژگان» وجود دارد.
- کاربرد عناصر زبانی مؤدبانه را همراه با عناصر دستوری، در سرتاسر گفتار مؤدبانه به طور سازمان یافته نمی‌توان دید.

از مطالب فوق می‌توان چنین نتیجه گرفت که در همهٔ زبان‌ها «گفتار مؤدبانه در قالب جمله» وجود دارد^{۱۹}، اما، این به معنی وجود «گفتار مؤدبانه در قالب واژگان» در همهٔ زبان‌ها نیست. برای آشکارشدن شباهت‌های ساختاری گفتارهای مؤدبانه در دو زبان فارسی و ژاپنی و تفاوت‌های این ساختارها با زبان انگلیسی، در زیر موقعیت گفتگویی، همانند با آنچه در مثال‌های ژاپنی و انگلیسی دیدیم، تصور می‌کنیم که در آن گویندهٔ ۳ گفتار مؤدبانه را به زبان فارسی اظهار می‌کند. سپس، به تحلیل و تجزیهٔ آن‌ها می‌پردازیم. یادآور می‌شود که در مثال‌های این پژوهش، زیر واژه‌هایی که به تنهایی مفهومی از ادب دارند، خط کشیده شده است.

سه مثال از زبان فارسی

۱. معذرت می‌خوام، لطف می‌کنید پنجره رو باز کنید؟
۲. ببخشید، ممکنه لطف کنید پنجره رو باز کنید؟
۳. ببخشید، می‌شه لطف کنید پنجره رو باز کنید؟

همانند مثال‌های زبان انگلیسی، در هر سه مثال فوق تقاضا به صورت جملهٔ پرسشی مطرح شده است. بنابراین به دلیل استفاده از این راهبرد زبانی می‌توان چنین گفت که در هر سه مورد، گفتار به صورت کلی، گفتاری مؤدبانه محسوب می‌شود و در هر سه مورد «گفتار مؤدبانه در قالب جمله» به کار رفته است. این مطلب، وجه اشتراک این سه گفتار مؤدبانه در مثال‌های زبان فارسی و انگلیسی است. مواردی که در زیر به آن‌ها خواهیم پرداخت وجه تمایز این سه گفتار مؤدبانه در دو زبان را روشن می‌کند.

۱۹. در حقیقت گفتار مؤدبانه خود بخشی است که در مقوله‌ای بزرگ‌تر به نام «politeness» بررسی می‌شود، اما در این پژوهش فرصت پرداختن به آن نیست. در این باره رجوع شود به پژوهش معروف برون و لوینسون (۱۹۸۷) و هایکی و استوارت (۲۰۰۵).

در مثال ۱، ابتدا از واژه «معذرت می‌خوام» استفاده شده که می‌توان گفت از مترادف آن «ببخشید» رسمی‌تر است و در مقایسه، بار ادب بیشتری دارد. در این مثال از فعل مرکب «لطف کردن» که از عناصر خاص زبان مؤدبانه یا به عبارت دیگر «گفتار مؤدبانه در قالب واژگان» محسوب می‌شود نیز استفاده شده است. به علاوه با استفاده از شناسهٔ دوم شخص جمع در خطاب به دوم شخص مفرد، در فعل‌های «لطف می‌کنید» و «باز کنید»، نیز می‌توان نوع دیگری از ابراز احترام را به مخاطب دید. با توجه به این توضیحات می‌توان نتیجه گرفت که در مثال ۱ زبان فارسی، دو بخش «گفتار مؤدبانه در قالب واژگان» و «گفتار مؤدبانه در قالب جمله» با هم توأم شده و به‌شکلی سازمان‌یافته گفتاری مؤدبانه را شکل داده که در سرتاسر جمله نمایان است.

در مثال ۲، نیز در ابتدا می‌بینیم که در سه فعل «ببخشید»، «لطف کنید» و «باز کنید» از شناسهٔ دوم شخص جمع در خطاب به دوم شخص مفرد استفاده شده است. با استفاده از این عنصر دستور زبانی، نوعی ادای احترام به مخاطب انجام شده است. در این مثال، همانند مثال اول، فعل مرکب «لطف کردن» استفاده شده است که «گفتار مؤدبانه در قالب واژگان» محسوب می‌شود. استفاده از این موارد در کنار راهبرد پرسشی کردن کل گفتار، باعث می‌شود تا شنونده در جای‌جای این گفتار، هم در قالب واژگان و هم در قالب کل جمله، احترام و ادب را احساس کند. با نگاهی به مثال ۳، و با توجه به توضیحاتی که دربارهٔ مثال ۱ و ۲ دادیم، می‌توان دید که دو بخش «گفتار مؤدبانه در قالب واژگان» و «گفتار مؤدبانه در قالب جمله» استفاده شده است. با جمع‌بندی مطالب بالا می‌توان ویژگی گفتارهای مؤدبانه در زبان فارسی را به‌شکل زیر خلاصه کرد.

- «گفتار مؤدبانه در قالب واژگان» به‌وفور وجود دارد («خدمت رسیدن»، «لطف کردن»، «تشریف داشتن / بردن / آوردن»، «بنده»، «حقیر»، «این جانب»، «سرکار»، «حضرت عالی»، «عرض کردن» از آن جمله‌اند).^{۲۰}
- از «گفتار مؤدبانه در قالب جمله» نیز استفاده شده است.

۲۰. آوردن تمام عناصر زبانی مؤدبانه در غالب واژگان در زبان فارسی، در اینجا ناممکن است. برای دیدن جزئیات رجوع شود به جهانگیری (۱۹۸۰) یا آذرپرند (۲۰۰۷).

• همانند زبان ژاپنی کاربرد عناصر زبانی مؤدبانه (مانند لطف کردن) را همراه با عناصر دستور زبانی (استفاده از شناسهٔ دوم شخص جمع در خطاب به دوم شخص مفرد)، در سرتاسر گفتار مؤدبانه به طور سازمان‌یافته می‌توان دید.

با مقایسهٔ ویژگی‌های ساختاری این گفتارهای مؤدبانه در سه زبان ژاپنی، انگلیسی و فارسی به این مطلب اساسی پی‌می‌بریم که ساختار گفتارهای مؤدبانه در زبان فارسی بیش از اینکه به ساختار این گفتارها در زبان انگلیسی با تبار خانوادگی - زبانی یکسان شباهت داشته باشد، به ساختار گفتارهای مؤدبانهٔ زبان ژاپنی با ریشهٔ خانوادگی - زبانی به کلی متفاوت، شبیه است.

نتیجه

در این مقاله تلاش شد با توجه به نتایج پژوهش کاباتا (۱۹۹۷) و تعریفی که از گفتارهای مؤدبانه داده است، همانندی‌های ساختاری این گفتارها را در دو زبان ژاپنی و فارسی بررسی کنیم. برای رسیدن به این هدف، پس از تحلیل و تجزیهٔ تعاریف داده شده، فرایند اظهار گفتاری مؤدبانه با شرایطی یکسان را در سه زبان ژاپنی، انگلیسی و فارسی متصور شدیم که در آن گوینده، از شخصی مسن‌تر از خویش که برای اولین بار است او را می‌بیند، تقاضا می‌کند که «پنجره را باز کند». در پایان، بر پایهٔ مقایسهٔ مثال‌ها از این سه زبان، به تحلیل تفاوت‌ها و همانندی‌ها پرداختیم.

لازم به ذکر است، به این دلیل از مثال‌های زبان انگلیسی استفاده کردیم که همانندی‌های ساختاری در گفتارهای مؤدبانهٔ زبان ژاپنی و فارسی بارزتر شود. همچنین، تفاوت‌های این گفتارها در دو زبان مورد بحث با زبان انگلیسی برجسته و آشکار شود که از نظر داشتن گفتارهای مؤدبانه ساختاری متفاوت دارد. با بررسی تقسیم‌بندی‌ها و تعاریف داده شده، این نتیجه حاصل شد که «گفتار مؤدبانه در قالب واژگان» نوعی گفتار مؤدبانه است که در آن اجزای تشکیل‌دهندهٔ جمله (افعال، ضمائر شخصی، صفت‌ها و...) به تنهایی و بدون در نظر گرفته شدن در قالب جمله، مفهومی از احترام یا فروتنی را بیان می‌کنند. در مقایسه، «گفتار مؤدبانه در قالب جمله» به نوعی از گفتار مؤدبانه اشاره دارد که مفهوم ادب در قالب جمله بیان شده باشد، اما اجزای تشکیل‌دهندهٔ جمله در آن به صورت مجزا هیچ مفهوم مؤدبانه‌ای نداشته باشد.

به طور خلاصه، این نتیجه حاصل شد که گفتارهای مؤدبانه در زبان‌های ژاپنی و فارسی از دو شاخص «گفتار مؤدبانه در قالب واژگان» و «گفتار مؤدبانه در قالب جمله» به طور هم‌زمان و سازمان‌یافته بهره می‌برند. در مقایسه، گفتارهای مؤدبانه در زبان انگلیسی تنها دارای شاخص «گفتار مؤدبانه در قالب جمله» اند و این مطلب وجه تمایز اصلی در گفتارهای مؤدبانه دو زبان مورد بحث با زبان انگلیسی است.

در پایان یادآور می‌شود با توجه به اینکه پژوهش حاضر اولین پژوهش مقایسه‌ای از نوع خود به زبان فارسی است، به‌ناچار موضوعات گوناگونی در این زمینه، از جمله همانندی‌های کاربردشناسی و همانندی‌های عناصر اجتماعی - فرهنگی مؤثر در زمینه گفتارهای مؤدبانه در دو زبان ژاپنی و فارسی همچنان ناگفته باقی می‌ماند که نگارنده در پژوهش‌های آتی سعی در بررسی این مقولات دارد. نگارنده معتقد است که به دلیل همانندی‌های ساختاری مشترک در گفتارهای مؤدبانه زبان فارسی با زبان ژاپنی، تحقیقات انجام شده در زبان ژاپنی در مقایسه با تحقیقات مشابه درباره گفتارهای مؤدبانه در زبان‌های اروپایی، الگوی مناسب‌تری برای به دست دادن جزئیات این گفتارها در زبان فارسی است. افزون بر این، پژوهش‌های مقایسه‌ای در این زمینه هم رهگشای درک متقابل فرهنگی است و هم به آموزش دقیق‌تر این زبان‌ها به خارجیان کمک می‌کند.

References

- Azarparand, S. (2007). *Perushiago ni okeru keigo hyougen, Gengo shyakai*, 2, Tokyo: Hitotsubashi University, 438-456.
- Brown, P. and Levinson, S. (1987). *Politeness: some universals in language usage*. Cambridge university press.
- Hodge, C. T. (1957). Some aspects of Persian style. *Language*, 33-3, 366-369.
- Ibraheem, M. M. (1841). *A grammar of the Persian language*. East-India college fhalleybury, 160-176.
- Jahangiri, N. (1980). Dissertation on "A sociolinguistic study of Tehrani Persian", London university.
- Kabata, H. (1999). *Keigo hyougen*, taishukan shoten.
- Kikuchi, Y. (1994). *Keigo*, tunogawa shoten.
- Kuroyanagi, T. (1989). *Yasashi Perushiago bunpou*, tairyusha, 118-120.
- Lambton, A.K.S. (1953). *Persian grammar*. Cambridge university press, 166-171.
- Hickey, L. and Stewart, M. (2005). *Politeness in Europe*, Cromwell Press Ltd.
- Minami, F. (1977). Keigo no kinou to keigo koudou, Ono, S. & Shibata, T, ed. *Nihongo, Keigo*, Iwanami kouza, 4, Iwanami shoten, 1-29.

- Modarresi Tehrani, Y. (1391/2012). *Daramadi bar jamee shenasiye zaban*, Tehran: Institute for Humanities & Cultural Studies.
- Moinfar, J. (1978). *Grammaire du Persan*. publie' aree le du centre national de la recherche scientifique, 117.
- Phillott, D. C. (1919). *Higher Persian grammar*, Calcutta University press, 68-70.
- Oishi, H. (1975). *Keigo*, Chikuma Shoten.
- Ono, S. and shibata, T. ed. (1977). *Nihongo, Keigo*. Iwanami koza, Vol.4. Iwanami shoten.
- Rosen, F. (1979). *Persian grammar*. New Delhi, 286-288.
- Suzuki, K. and Kobayashi, ed. (1984). *Kenkyu shiryo nihongo bunpou, keigohou hen*, 9, Meiji shoin.
- Tanaka, H, ed. (1997). *Gendai gengogaku jiten*, Seibidou, 765.
- Tsujimura, H. (1977). *Nihongo no keigo no kouzou to tokushoku*, In Ono, S. & Shibata, T, ed. *Nihongo, Keigo*, Iwanami kouza, 4, Iwanami shoten, 46-83.

